

DĚJINY
POLITICKÉ FILOZOFIE

Návrh
korsické ústavy
Jean-Jacques Rousseau

KAROLINUM

Jean-Jacques Rousseau

Návrh korsické ústavy

Recenzovali: Mgr. Jan Bíba, Ph.D.

PhDr. Ing. Jiří Chotaš, Ph.D.

Z francouzského originálu *Projet de constitution pour la Corse* přeložila, k vydání připravila a komentáři opatřila Hana Fořtová.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Redakce Barbora Patočková

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2024

© Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Translation, foreword and notes © Hana Fořtová, 2024

ISBN 978-80-246-5846-9

ISBN 978-80-246-5875-9 (pdf)

OBSAH

Obsah	/5
Úvod	/7
Návrh korsické ústavy	/52
Chronologie Rousseauova života	/103
Seznam literatury	/107
Ediční poznámka	/112
Summary	/114
Jmenný rejstřík	/116

Pozorného čtenáře *Společenské smlouvy* nepřekvapí, že Korsika je vedle Ženevy a Polska jednou ze tří oblastí, jimž se Rousseau věnoval v letech po jejím vydání ve snaze navrhnout konkrétní reformu politických institucí.¹ *Společenská smlouva* nese podtitul „zásady politického práva“ a Rousseau opakovaně zdůrazňuje odlišnost svého politického podniku od cíle autora *Ducha zákonů*: zatímco Montesquieuu chtěl podle vlastních slov obsáhnout u rozličných národů vztahy mezi všemi existujícími zákony, mravy, způsoby, atd.,² aby vedl činnost zákonodárce, Rousseau se ve *Společenské smlouvě* vydává jinou cestou, stanovením principů politického práva. Montesquieuův způsob zkoumání politiky Rousseau kritizuje: „Politické právo se stále ještě nezrodilo a můžeme předpokládat, že se nikdy nezrodí. [...] Jediný moderní spisovatel, který byl s to stvořit tuto vznešenou a zbytečnou vědu, by býval byl slavný Montesquieu. Neměl se však na pozor, aby pojednával o principech politického práva; spokojil se s tím, že pojednával o pozitivním právu ustavených vlád, a nic na světě není tak odlišné jako tato dvě studia.“³ Rousseau zde obě tyto metody (stanovení principů politického práva a pojednání o pozitivním právu ustavených vlád) staví proti sobě. Sám však ve *Společenské smlouvě* přechází od teoretického zkoumání „principů“ k úvahám nad důležitostmi specifické situace té které země. Toto zkoumání, v němž se ukazuje jako pozorný následovník autora *Ducha zákonů*, nalezneme ve *Společenské smlouvě* velmi charakteristicky

¹ Více viz dále v textu.

² Viz např. Montesquieu: *O duchu zákonů*, I, 3, přel. H. Fořtová, Praha: OIKOYMENH 2011, s. 21.

³ J.-J. Rousseau: *Emile*, V, *Œuvres complètes*, IV, s. 836.

v kapitolách bezprostředně navazujících na kapitoly o zákonu a zákonodárci, které tvoří jádro druhé knihy spisu.⁴ V těchto dvou kapitolách Rousseau přináší definici zákona a zdůrazňuje význam toho, přesvědčit občany, aby nad sebou nechali vládnout zákon, jinými slovy, aby prosazovali obecnou vůli. Poté přichází poměrně ostrý předěl přechodem k výzkumu konkrétních podmínek zákonodárství. Osmá kapitola druhé knihy nese název „O lidu“ a Rousseau ji zahajuje slovy: „Stejně jako architekt prohlíží a zkoumá podloží dřívě, než vztyčí vysokou budovu, aby viděl, zda unese její tíhu, tak i moudrý zákonodárce nezačíná tím, že by sepisoval zákony dobré samy o sobě, ale zkoumá nejprve, zda je lid, kterému je určuje, schopen tyto zákony snést.“⁵ Zásadní otázkou tedy je „stav“ národa přijímajícího zákonodárství, respektive (ne)možnost/(ne)schopnost národů Rousseauovy doby na sebe jeho zákonů naložit.

Rousseau se ve své době vyjadřuje velmi skepticky k možnosti, že by byl některý z evropských států schopen přijmout zákonodárství uchovávací svobodu občanů, mimo jiné proto, že tento úkol u občanů předpokládá určitou míru ctnosti.⁶ Věc však není zcela ztracená a desátou kapitolu druhé knihy Rousseau zakončuje s jistou nadějí: „V Evropě je ještě jedna země schopná zákonodárství; je jím ostrov Korsika. Chrabrost a vytrvalost, s jakou byl tento lid schopen znovu získat a hájit svoji svobodu, by si zasloužily, aby nějaký moudrý muž naučil tento národ svobodu uchovat. Mám tušení, že jednoho dne tento malý ostrov vzbudí údiv Evropy.“⁷ Tato slova Rousseau pronáší ve spisu vydaném roku 1762, tedy v době, kdy Korsika

⁴ Jedná se o šestou a sedmou kapitolu druhé knihy *Společenské smlouvy*. J.-J. Rousseau: *O společenské smlouvě*, přel. H. Fořtová, Praha: Karolinum 2022, II, 6–7, s. 200–208.

⁵ J.-J. Rousseau: *O společenské smlouvě*, II, 8, s. 208. Závěr celé pasáže je zřejmým odkazem na *Ducha zákonů*: „Tázali se Solóni, jsou-li zákony, které dal Athéňanům, nejlepší. ‚Dal jsem jim nejlepší zákony z těch, jež mohli snést,‘ odpověděl. Krásná slova, jimž by měli naslouchat všichni zákonodárci.“ Montesquieu: *O duchu zákonů*, XIX, 21, s. 358.

⁶ „Veřejná instituce neexistuje a nemůže již existovat, neboť tam, kde není vlast, nemohou být občané. Tato dvě slova, vlast a občan, musejí být vymazána z moderních jazyků.“ J.-J. Rousseau: *Emile*, I, s. 250. Potřeba ctnosti v republice Rousseau analyzuje též v *Rozpravě o politické ekonomii*.

⁷ J.-J. Rousseau: *O společenské smlouvě*, II, 10, s. 215.

bojovala o svoji nezávislost na Janovu a kdy snad bylo ještě možné považovat francouzské intervence na ostrově primárně za snahu uklidnit situaci, nikoli za pokus ostrov ovládnout. Svoje tvrzení týkající se Korsiky Rousseau zopakuje o několik let později ve své korespondenci. Tehdy je situace zcela jiná: po versailleské smlouvě z května 1768 mezi Francií a Janovskou republikou a po neúspěšném boji Korsičanů, který vyvrcholil prohranou bitvou u Ponte Novu v květnu 1769, po níž Francie Korsiku anektovala, naděje Korsičanů na nezávislost jejich země pohasly. Rousseau v dopise píše: „Lidé se dozvědí, že jako první jsem byl s to rozpoznat svobodný národ, schopný přísné kázně, tam, kde Evropa viděla pouze řadu buřičů a rabiátů; že jsem viděl klíčit semínka palem tohoto rodícího se národa a že si mě tento národ vybral, abych tyto klíčky zaléval.“⁸

Jménem korsického národa si Rousseaua „vybral“ kapitán francouzské armády, Korsičan Matteo Buttafoco, přítel Pasquala Paoliho, vůdce korsického boje za nezávislost, když se v září roku 1764 na Rousseaua obrátil se žádostí o sepsání ústavy pro rodící se republiku.⁹ Rousseau s Buttafocovým návrhem nadšeně souhlasil a jednu chvíli dokonce uvažoval o tom, že by se na ostrov osobně vypravil. Na spisu, který tu českému čtenáři předkládáme a který je znám jako „Návrh korsické ústavy“,¹⁰ Rousseau pracoval zhruba rok od podzimu 1764 do září 1765;¹¹ vlivem vnějších okolností jej zanechal rozpracovaný a nikdy ho nedokončil. Starostlivost, s jakou rukopis uchovával, i obdiv, který do konce svého života choval k Paolimu, však prozrazují význam, který celému projektu přikládal. A to přesto, že šlo stejně jako v případě *Úvah o polské vládě* o „práci na zakázku“, tedy o spis vzniklý na základě žádosti adresované Rousseauovi představitelem příslušného národa,¹² v případě Korsiky pak právě s poukazem na již citovanou pasáž ze *Společenské smlouvy*.

⁸ J.-J. Rousseau: *Correspondance*, Lettre de Rousseau à Claude Aglancier de Saint-Germain du 26 février 1770, citováno podle J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, ed. C. Litwin – J. Swenson, Paris 2018, *Introduction*, s. 9.

⁹ *Viz Le capitaine Mathieu Buttafoco à Rousseau*: le 31 août 1764, in: J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, ed. C. Litwin – J. Swenson, s. 47–50.

¹⁰ K názvu více viz dále a poznámky pod čarou v samotném spisu.

¹¹ J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, ed. C. Litwin – J. Swenson, *Introduction*, s. 33.

¹² V případě Polska šlo o Michała Wielhorského.

Tímto tvrzením o „zemi schopné zákonodárství“ se Rousseau postavil proti tehdy většinovému názoru považujícímu Korsiku za zaostalý ostrov, jehož obyvatelé jsou krvelační, mstiví a nestálí. Tato charakteristika se objevuje např. v definici ostrova v Diderotově *Encyklopedii*.¹³ Přes svoji neblahou pověst však Korsika vzbuzovala v osvícenské Evropě zároveň pozornost svým bojem proti Janovanům, který se v průběhu 18. století stal bojem za skutečnou nezávislost ostrova.¹⁴

Cílem naší studie je nejprve zasadit spis do historických souvislostí a do kontextu Rousseauova díla, tedy stručně zmínit okolnosti korsického boje za nezávislost, způsob, jakým se Rousseau dostal k výzkumu specifické situace Korsiky, i prameny, které měl k dispozici. Důležité je též pochopit, v jakém postavení se Rousseau nacházel během své práce na spisu ke Korsice, nejen vzhledem k tomu, že text zůstal nedokončený. V druhé části studie se budeme věnovat samotnému „návrhu“ korsické ústavy. Spis tvoří ve skutečnosti tři samostatné texty: „úvod“, „návrh“ a „fragmenty“.¹⁵ Tiskem byl poprvé vydán až v 19. století v rámci širšího vydání Rousseauových děl. Navzdory svojí fragmentárnosti se stal v posledních letech předmětem intenzivního zájmu odborníků, ve Francii byl vydán samostatně se souborem studií a vyšly i jeho překlady.¹⁶ Naším cílem v druhé části bude zaměřit se na to, v čem tento spis přes svoji roztržičnost a torzovitost doplňuje a rozšiřuje Rousseauovu politickou nauku, tak jak je představena v jeho dřívějších politických spisech, především v *Rozpravě o původu a základech nerovnosti mezi lidmi* (1755), *Rozpravě o politické ekonomii* (1755)

¹³ „Korsika, velice velký italský ostrov ve Středozemním moři, patříci janovské republice. Korsičané jsou prudcí, pomstychtiví a svárliví.“ Citováno podle J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse, Introduction*, s. 11, poznámka 2.

¹⁴ Více k tomuto zájmu viz S. Stelling-Michaud: *Introduction, Projet de constitution pour la Corse*, in: J.-J. Rousseau: *Œuvres complètes*, III, s. CXCIx.n.; též A. Hantzenberger: *L'écho des révolutions corses au milieu du XVIIIe siècle*, in: Jean-Jacques Rousseau: *Affaires de Corse*, ed. C. Litwin – J. Swenson, s. 161–176.

¹⁵ Toto pojmenování je dílem pozdějších editorů, více k tomu viz dále v textu a poznámky pod čarou v textu překladu.

¹⁶ Například anglický překlad vydaný pod názvem *Plan for a Constitution for Corsica* v 11. svazku nového souborného vydání Rousseauových děl v angličtině, které připravil C. Kelly a R. D. Masters. Viz Bibliografii.

a *Společenské smlouvě* (1762).¹⁷ Editoři kritického vydání spisu o Korsice v úvodu mluví o dvojitým základním přínosu tohoto textu: prvním je prohloubení a projasnění Rousseauových náhledů na ekonomiku a správu veřejných financí v souvislosti s jeho úvahami o roli šlechty na ostrově, druhou je reflexe nad možnostmi demokracie, nad možným ztotožněním vladaře a suveréna realizovaným zde na příkladu Korsiky. Rousseau se totiž obrací na korsický národ jakožto na vladaře a navrhuje pro Korsiku republikánské zřízení s demokratickou vládou promíšenou s aristokratickými prvky.¹⁸

Jak jsme již uvedli v úvodní větě, Korsika je jedním ze tří příkladů „konkrétní politiky“¹⁹, který u Rousseaua najdeme. Prvním příkladem je jeho rodná Ženeva, jejímuž zřízení se Rousseau věnuje v druhé části *Lettres écrites de la montagne*. Psaním tohoto spisu se přitom Rousseau zabýval bezprostředně před prací na Korsice. Jak upozorňuje Bernardi, po vydání *Společenské smlouvy* byl Rousseau vnějšími okolnostmi kontinuálně veden k psaní o politice a jeho výzkum Korsiky plynule navazoval na jeho studium zřízení ženevské republiky.²⁰ Třetím případem je práce na reformě polské ústavy, o kterou Rousseaua žádala polská šlechta (konkrétně členové barské konfederace) na přelomu 60. a 70. let 18. století. Bruno Bernardi uvedené tři případy shrnuje slovy:

Tři Rousseauovy texty, text o Ženevě, o Korsice a o Polsku, jsou tedy spojeny svým charakterem textu psaného na zakázku, promýšlením konkrétní politiky, k němuž zde dochází, stejně tak jako in-

¹⁷ Toto jsou tři základní Rousseauovy politické spisy, mezi jeho politická díla patří i *Lettres écrites de la montagne* (1764) a *Úvahy o polské vládě a o její zamýšlené reformě* (1771, vydány posmrtně). Zásadní pro pochopení Rousseauovy politické teorie je samozřejmě *Emil* (1762), považovaný některými interprety za hlavní Rousseauovo filosofické dílo, významná je i *Rozprava o vědách a umění* (1749), která stojí v počátku Rousseauovy filosofické dráhy. Konečně důležité místo v rámci autorova „systému“ zastávají i jeho autobiografické spisy (*Vyznání, Dumy samotářského chodce a Rousseau juge de Jean Jaques*), které byly všechny vydány až posmrtně.

¹⁸ J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse, Introduction*, s. 33.

¹⁹ Tento pojem razí B. Bernardi: Une commande qui „transporte l'âme“. La correspondance entre Buttafoco et Rousseau (automne 1764), in: J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, s. 178.

²⁰ Tamtéž, s. 180.

duktivní metodou, která stojí v základu jejich koncepce. Liší se však svým cílem: *utvořit* (fr. *former*) instituce v případě Korsiky, *přetvořit* (fr. *réformer*) zřízení v případě Polska a *obnovit* (fr. *régénérer*) republiku v případě Ženevy. Korsický případ byl v tomto ohledu zdaleka nejambicióznější a práce na něm zůstala nedokončená.²¹

Právě tato „ambicióznost“ celého podniku dává spisu o Korsice důležitost v korpusu Rousseauových děl. Naše zkoumání bude vedeno dvěma směry. Na jedné straně se budeme věnovat rozboru demokracie, a to zejména prizmatem Rousseauovy teze o soběstačnosti jako nezbytné podmínce přetrvání korsické republiky. Soběstačnost je důležitým pojmem v Rousseauově politické teorii i na úrovni jedince; se soběstačností souvisí potřeba prostřednosti a prostoty, kterou Rousseau hlásá a která, jak uvidíme, zastává v jeho textu o Korsice významné místo. Druhý směr nás zavede k analýze toho, jak Rousseau zahrnuje do svých návrhů specifickou situaci Korsiky a do jaké míry jej v tomto ohledu můžeme považovat za následovníka Montesquieua. Obě tato zkoumání nás od Korsiky dovedou k hlavním Rousseauovým politickým dílům a tím k tomu, abychom se pokusili nahlédnout Rousseauovu politickou teorii v celé její šíři.

OKOLNOSTI VZNIKU SPISU

Boj Korsičanů za nezávislost je rámován lety 1729, kdy vypukla vzpoura proti Janovu, a 1769, kdy došlo k již zmiňované porážce Korsičanů u Ponte Novu a tím k definitivní ztrátě nezávislosti ostrova jeho připojením k Francii. Janov ovládal Korsiku od konce 13. století, kdy eliminoval vliv Pisy na ostrově. Jak uvádí Antoine-Marie Graziani, korsické revoluce 18. století byly vedeny přednostně politickými požadavky, a to otázkou zastoupení ostrovanů v rámci janovské republiky, zatímco rostoucí daňové zatížení bylo až druhořadým problémem.²² Záminkou ke vzpourám se stal jednak zákaz

²¹ Tamtéž, s. 181–182.

²² A.-M. Graziani: *Quand les Corses sollicitent Rousseau. Notes sur un contexte historique révolutionnaire*, in: J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, s. 147. Zde je také podrobněji probrán systém zastoupení Korsičanů v rámci Janovské republiky.

nošení palných zbraní na ostrově z roku 1711, jednak nově uložené daně. Pozice Janova byla v 18. století slabá a do dění na ostrově tak vstupovaly další země, především Francie. Ta se do záležitostí na Korsice zapojovala po celé 18. století a myšlenka, že by mohla vystřídat v čele Korsiky Janov, obyvatele zkultivovat a přinést jim mír, byla rozšířená nejen mezi francouzskými osvícenci, ale též u části korsického obyvatelstva, především mezi korsickou šlechtou. Francie vyslala na Korsiku na pozvání Janovanů v průběhu 18. století vojenské jednotky čtyřikrát, a to v letech 1738–1741, 1747–1753, 1756–1759 a 1764–1769. Její druhá intervence na Korsice byla spojena s francouzskou správou ostrova pod vedením markýze de Cursay (1748–1752). Čtyřicátá léta 18. století jsou obdobím, kdy Rousseau v souladu s názletem francouzských vzdělanců považoval Korsičany za barbarský národ, který by mohl své štěstí nalézt právě pod francouzskou správou umožňující proniknutí francouzských mravů a jemných způsobů na ostrov.²³ Rousseauův náhled se mění na počátku 50. let, shodou okolností v době, kdy se na Korsice dostává do popředí Pasquale Paoli (francouzsky Pascal). Cášský mír ukončující válku o rakouské dědictví roku 1748 obnovil janovské panství nad Korsikou, na ostrově však vypuklo v roce 1751 nové povstání. Do jeho čela se postavil Pasquale Paoli, který se roku 1755 v necelých třiceti letech stal „generálem národa“ a v listopadu téhož roku vyhlásil republikánskou ústavu. Pasquale Paoli byl synem Ghjacinta (Hyacinthe) Paoliho, jednoho z korsických zástupců (Nobles XII), který ovšem po svém zvolení ve volbách roku 1730 organizovaných janovskou republikou přešel na stranu vzbouřenců. Podle ústavy z roku 1755 náležela suverenita v novém státě shromáždění zástupců národa (*consulta*), které volilo státní radu, v jejímž čele stál doživotně jmenovaný generál. Jak uvádí Antoine-Marie Graziani, korsické zřízení tak odráželo polybiovský ideál smíšené ústavy, v němž shromáždění národa představovalo demokratický prvek, státní rada prvek aristokratický a generál složku mo-

²³ Tento názor nalezneme především v tragédii z roku 1740: *La découverte du Nouveau monde*, Prologue (J.-J. Rousseau: *Œuvres complètes*, II, s. 816–817). Svoje mínění Rousseau pozměňuje po vydání *Rozpravy o vědách a umění*.

narchickou.²⁴ Paoli, který dobře znal Montesquieuovy politické spisy (*O duchu zákonů, Úvahy o příčinách velikosti a úpadku Římanů*), byl stoupencem politické rovnosti, jeho cílem byla účast všech občanů na volbě zástupců a časté obnovování volebních shromáždění spolu s rotací volených funkcí. V letech 1763–1764 se Korsičanům v čele s Paolim podařilo ovládnout téměř celý ostrov (kromě několika pobřežních měst). Paoli stál tehdy nejen v čele výkonné moci, pod jeho pravomoci spadal též výkon spravedlnosti i řízení financí, byl rovněž v čele korsických vojsk. Jeho cílem v té době bylo vypracování nové ústavy. Polovina 60. let může být chápána jako vrchol korsického boje za nezávislost, zároveň je už předzvěstí jeho konce. V srpnu 1764 je totiž v Compiègne uzavřena smlouva mezi Janovem a Francií, kterou jsou Janovany držaná přístavní města na Korsice podřízena francouzským vojenským posádkám. Téhož roku Francie zahajuje novou intervenci na ostrově. Následná smlouva mezi oběma zeměmi z května 1768 uzavřená ve Versailles právně ponechává ostrov Janovu, jeho správou je však pověřena Francie, která o rok později završuje dobytí ostrova.²⁵ Podobně jako v případě Polska o několik let později i v případě Korsiky Rousseau přichází zkoumat politickou situaci a navrhopvat případné změny v posledních letech nezávislosti země, v době vrcholné politické nejistoty ohledně samotného přežití národa.

Velmi křehké je v té době též Rousseauovo postavení, neboť po vydání *Společenské smlouvy* a *Emila* se Rousseau nalézá v krajně obtížné situaci.²⁶ *Emile* je 9. června 1762 odsouzen pařížským parlamentem (soudním dvorem) a o dva dny později v Paříži veřejně spálen (19. června bude následovat veřejné pálení obou knih v Ženevě). Na Rousseaua je vydán

²⁴ A.-M. Graziani: *Quand les Corses sollicitent Rousseau. Notes sur un contexte historique révolutionnaire*, in: J.-J. Rousseau: *Affaires de Corse*, s. 151.

²⁵ Formálně byla Korsika přičleněna k Francii až během Francouzské revoluce v listopadu 1789.

²⁶ *Emile* byl na rozdíl od jiných Rousseauových děl vydán ve Francii, z toho také plynuly následné obtíže – odsouzení knihy pařížským parlamentem a zatykač na Rousseaua. K tomuto tématu viz M. Cranston: *The Noble Savage. Jean-Jacques Rousseau: 1754–1762*, Chicago: The University of Chicago Press 1991 a M. Cranston: *The Solitary Self. Jean-Jacques Rousseau in Exile and Adversity*, Chicago – London: The University of Chicago Press 1997.